

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ РЕГІОНАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

На правах рукопису

ЄВДОКИМЕНКО Валерій Кирилович

РЕГІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ

(методологія формування, практика реалізації)

Спеціальність 08.10.02 —
Територіальні системи та комплекси

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора економічних наук

Львів—1997

Дисертацією є монографія.

Робота виконана в Інституті регіональних досліджень НАН України та Чернівецькому державному університеті ім. Ю. Федьковича.

Науковий консультант: член-кореспондент НАН України, доктор економічних наук, професор Долішній М. І.

Офіційні опоненти:

Буркінський Б. В., член-кореспондент НАН України, доктор економічних наук, професор.

Трегобчук В. М., доктор економічних наук, професор, дійсний член (академік) Української академії аграрних наук.

Шаблій О. І., доктор географічних наук, професор.

Провідна організація: Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України.

Захист дисертації відбудеться «4» листопада 1997 р. о 12 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д.04.10.01 по захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора наук в Інституті регіональних досліджень НАН України за адресою: 290026, м. Львів, вул. Козельницька, 4.

З роботою можна ознайомитись в бібліотеці Інституту регіональних досліджень НАН України.

Автореферат розісланий «3» серпня 1997 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради
кандидат економічних наук

В. І. Жовтанецький

ЛННБ України ім.В.Стефаника

00742712 (N)

І. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

І.І. Актуальність теми дослідження.

Сьогоднішня соціально-економічна ситуація в Україні є прямим відзеркаленням тих складних процесів, що відбуваються в суспільстві в ході здійснення ринкових реформ. Якщо їх необхідність не підлягає сумніву, то методи та напрямки реформування економіки є предметом гострих дискусій серед вчених та практиків. І це не дивно, адже поки що всі реформаторські дії, що втілені в життя, очікуваних результатів не принесли. А тому і далі йде інтенсивний пошук дієвих інструментів стабілізації становища, вносяться необхідні корективи в економічну політику.

Ні у кого вже не викликає заперечень і те, що без структурної перебудови господарського комплексу та ефективної регіональної політики здійснити соціально-економічну реконструкцію держави буде фактично неможливо. Ці два напрямки взаємопов'язані і передбачають, в першу чергу, структурну трансформацію економіки у відповідності з специфікою територій і необхідність забезпечення державних та регіональних інтересів. Без врахування природних, історичних, геополітичних, економічних можливостей регіонів розраховувати на успіх ринкових реформ буде важко. Таким чином, проблеми регіоналізації реформ, вибору оптимальних стратегій територіального розвитку стали сьогодні надзвичайно актуальними.

Отже, постає питання розробки методології управління регіональними процесами та обґрунтування концептуальних підходів до формування стратегії соціально-економічного розвитку регіонів.

Один з них — Карпатський, де сформувався індустріально-аграрний тип господарського комплексу з розвинутою промисловістю та багатогалузевим сільським господарством. За своєю укрупненою структурою він наслідує загальну структуру народного господарства України, за винятком Львівської області, яка наближається до промислово-розвинутих районів країни. За останні роки в регіоні нагромадилось багато соціально-економічних проблем, гострота і необхідність вирішення яких з усією силою проявились в наші дні. Зокрема:¹

соціально-економічна структура регіону страждає виробничою однобокістю: майже 3/4 працюючих зайнято у виробничій сфері, що

¹ Концепція соціально-економічного розвитку Карпатського регіону. Львів, 1994.-с. 28.

говорить про соціально несприятливий характер регіональної економіки;

існують відчутні територіальні диспропорції в розвитку продуктивних сил, які проявляються в гіпертрофованому розвитку рівнинної частини, особливо деяких промислових вузлів, і соціально-економічною відсталістю гірських районів;

машинобудування, як одна з профільюючих галузей, є глибоко мілітаризованою і, через переважно складальний тип виробництва, має слабкі внутрірегіональні кооперативні зв'язки, що робить цю галузь вкрай вразливою в кризові періоди;

промисловість регіону, як і в цілому його господарство, є екологонебезпечною, а окремі виробництва і галузі з відсталими технологіями є взагалі несумісні з природою краю;

орієнтація деяких галузей промисловості, особливо машинобудування, на привізну сировину (комплектуючі) і прискорені темпи розвитку природоексплуатуючих галузей (сірка, ліс, калійні солі, нафта, газ, вугілля) зробили регіональну економічну систему мало придатною до виживання в критичних ситуаціях;

в регіоні чітко простежується тенденція до різкого погіршення демографічної ситуації: збільшується смертність, падає природний приріст, йде процес старіння населення. Враховуючи національно-етнографічний менталітет населення краю, існує реальна загроза ґенофонду нації;

поступово загострюється соціальна ситуація, пов'язана з проблемами безробіття і зайнятості населення, які підсилює ще й той факт, що тут вже давно був надлишок трудових ресурсів;

нанесені в попередні роки екологічні збитки природі, які сьогодні доповнюються марнотратством і безгосподарністю, спричинили значне погіршення стану навколишнього середовища, викликали деградацію унікальної природи Карпат.

Очевидно, що розумною альтернативою подальшій промисловій ескалації може служити економічно, соціально та екологічно обґрунтоване освоєння рекреаційного потенціалу Карпатського регіону. Рекреація, як економічно вигідна галузь господарювання, має всі підстави зайняти в перспективі одне з провідних місць в структурі регіонального господарського комплексу. Тому сьогодні надзвичайно актуальним є питання вибору оптимальної стратегії розвитку рекреаційної індустрії і здійснення ефективної політики її практичної реалізації.

Таким чином, враховуючи регіональну специфіку, питання

вироблення єдиної методології управління регіоном конкретизується в необхідність теоретичного обґрунтування соціально-економічної ефективності туризму і його місця в господарській структурі, розробки концептуальних основ формування регіональної політики створення конкурентноздатного ринку туристичних послуг та впровадження механізмів її реалізації. Розв'язанню цих важливих проблем і присвячені дослідження автора.

1.2. Ступінь вивчення проблеми.

Туризм, як специфічна галузь народного господарства, є порівняно новим об'єктом наукових досліджень. Оскільки в часи колишнього СРСР ця сфера діяльності була сильно ідеологізована, то і теоретичні розробки з цих питань носили досить поверхневий характер.

Дослідження різнобічних аспектів туристичної проблематики в Україні активізувались з середини 80-х років. Характерно, що в цей період появилось ряд монографічних робіт, де рекреація (туризм) розглядалась як соціально-економічна категорія. Саме під таким кутом зору розпочались дослідження туризму у Львівському відділенні Інституту економіки АН України (тепер інститут регіональних досліджень НАН України), Одеському відділенні Інституту економіки АН України (тепер Інститут проблем ринку та економіко-екологічних досліджень НАН України), Інституті економіки промисловості АН України. Слід зазначити, що в системі міждисциплінарних досліджень проблем розвитку туризму географічні, медичні, пізнавальні аспекти домінували над соціально-економічними. Тому низький рівень використання потужного туристичного потенціалу держави можна пояснити не тільки недоліками державної політики, а й недостатньою теоретичною обґрунтованістю економічної стратегії його освоєння як на національному, так і регіональному рівнях.

На сьогоднішній день найбільш сформованою можна вважати систему наукових поглядів, пов'язаних з дослідженням просторових аспектів розміщення туристичних ресурсів та їх фізико-географічної та геоекологічної оцінки, методології формування та розвитку територіальних рекреаційних систем, їх функціональної структури, впливу географічних факторів на туристичний потенціал та рівень його освоєння, географії туристичних потоків і т. п. Ці та інші питання є предметом вивчення рекреаційної географії. Вагомий внесок у розвиток теорії цієї наукової дисципліни зробили відомі українські вчені Адаменко О. М., Багров М. В., Іванух Р. А., Ігнатенко М. Г., Жупанський Я. І., Заставний Ф. Д., Крачило М. П., Недашківська Н.

Ю., Руденко В. П., Шаблій О. І. та ін. Географічні аспекти туризму висвітлені також у працях російських вчених Веденіна Ю. О., Зоріна І. В., Котлярова С. О., Мироненка М. С., Мухіної Л. І., Преображенського В. С., Рунової Т. Г., Твердохлебова І. Т.

В сучасній економічній теорії рекреаційного природокористування досить чітко простежується два напрямки наукових досліджень. Перший пов'язаний з розробкою методологічних та методичних основ економічної оцінки рекреаційного (туристичного) потенціалу, визначення соціально-економічної ефективності його використання. Цим питанням присвячені наукові роботи Балацького О. Ф., Веденічева Л. Ф., Гринів Л. С., Дементьєвої Т. М., Живицького О. В., Жука П. В., Кислого В. М., Нижник М. С., Нудельмана М. С. В цьому контексті варто згадати публікації Весніна В. Р., Герасимовича В. М., Голуба О. О., Гофмана К. Г., Лемешева М. Я., Хачатурова Т. С.

Другий напрямок економічних досліджень туристичної проблематики об'єднує наукові розробки з питань економічної та соціальної ефективності розвитку туризму як галузі, теоретичного обґрунтування шляхів перспективного використання туристичного потенціалу України та механізмів управління цим процесом. Вони відображені в працях Алімова О. Б., Генсірука С. А., Долішнього М. І., Корягіна Ю., Новикова В., Туниць Ю. Ю. та ін.

Досвід практичної реалізації економічних реформ в Україні показує не тільки прорахунки у тактиці і стратегії їх здійснення, а ставить якісно нові завдання перед економічною наукою. Як відомо, одним з ключових напрямків ринкової трансформації економіки є структурна перебудова народного господарства, важливим завданням якої є оптимізація міжгалузевих пропорцій та забезпечення ефективного використання соціально-економічного потенціалу регіонів. В цьому плані значні резерви криються в активізації розвитку туристичної сфери на базі раціонального освоєння унікальних природних та історико-культурних ресурсів, що є економічно рентабельним та соціально ефективним засобом досягнення реальних структурних зрушень. Реалізація дієздатної політики розвитку туризму в Україні як однієї з пріоритетних сфер народного господарства вимагає переосмислення усталених наукових поглядів на туристичну індустрію та розробки адаптованої до сучасних умов цілісної теоретичної концепції формування соціально-економічної стратегії управління туристичними процесами як на державному, так і регіональному рівнях. В контексті сказаного сьогодні надзвичайно актуальними є питання наукового обґрунтування місця і ролі туристичної сфери в системі соціально-економічних пріоритетів

регіонального розвитку, розробки методології оцінки соціально-економічної та екологічної ефективності освоєння туристичного потенціалу, вироблення теоретичних основ формування регіональної туристичної політики та механізмів її практичної реалізації.

1.3. Мета і завдання дослідження.

Мета дослідження полягає в розробці методології формування і механізму реалізації регіональної політики туризму в контексті структурної трансформації господарського комплексу території в умовах переходу до ринкової економіки.

Реалізація поставленої мети обумовили необхідність вирішення завдань:

- дослідження соціально-економічної сутності туризму та його місця в структурі територіальних господарських систем;

- обґрунтування теоретичних засад формування стратегії розвитку туризму в контексті реалізації державної регіональної політики;

- аналіз факторів розвитку туристичної індустрії та визначення її місця в системі регіональних соціально-економічних пріоритетів;

- характеристика туристичного потенціалу регіону та оцінка соціально-економічної ефективності його використання;

- обґрунтування концептуальних підходів до формування регіонального ринку туристичних послуг;

- системний аналіз соціальної інфраструктури як важливого фактору розвитку туристичної сфери;

- дослідження організаційно-економічного механізму управління туристичними процесами та розробка пропозицій по його вдосконаленню;

- вивчення соціально-економічних передумов формування та функціонування спеціальних (вільних) економічних зон туристично-рекреаційного типу та обґрунтування ефективності створення СЕЗ “Буковина”;

- визначення перспектив розвитку туристичної індустрії в Карпатському регіоні та обґрунтування шляхів її інтеграції в світовий ринок туристичних послуг.

1.4. Предмет та об’єкт дослідження.

Предметом дослідження є теоретичні основи та прикладні аспекти формування та реалізації стратегії розвитку туризму в контексті державної політики управління регіональними соціально-економічними процесами.

Об'єкт дослідження — туризм як сфера народного господарства та сукупність регіональних факторів, що впливають на його розвиток.

1.5. Методологія і методика дослідження.

Теоретико-методологічною основою проведених досліджень стали основні положення і принципи теорії ринкової економіки, наукові праці вчених-економістів та економіко-географів, в яких висвітлені фундаментальні положення теорії розвитку територіальних господарських комплексів, формування регіональної політики, оцінки ефективності рекреаційного природокористування, моделювання ринків туристичних послуг, основні положення і принципи теорії вільних економічних зон з врахуванням існуючих умов.

В процесі дослідження використані законодавчі та нормативні акти, що пов'язані з його об'єктом та предметом: Закони України, Укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів України, а також документи міжнародних організацій.

При розробці теоретичних положень формування регіональної політики розвитку туризму використано системний підхід як один з провідних методів наукових досліджень. Крім того, застосовувались методи: статистичний, монографічний, розрахунково-аналітичний, прогнозування, нормативний, екстраполяції, картографічний.

Інформаційною базою дослідження були матеріали статистичної звітності Міністерства статистики, управління статистики Закарпатської, Івано-Франківської, Львівської, Чернівецької областей, дані Держкомітету України по туризму та його регіональних органів, нормативні показники, матеріали міжнародних конференцій з проблем створення і функціонування спеціальних економічних зон.

1.6. Наукова новизна досліджень.

Найбільш суттєвими результатами проведених досліджень, що мають наукову новизку, є:

- розробка цілісної теоретичної концепції формування регіональної політики розвитку туризму в контексті структурної перебудови територіальних господарських систем;

- обґрунтування місця і ролі туристичної сфери в системі соціально-економічних пріоритетів регіонального розвитку;

- розробка методологічних основ оцінки соціально-економічної та екологічної ефективності розвитку туристичної індустрії як галузі народного господарства;

— обґрунтування концептуальної моделі формування регіонального ринку туристичних послуг;

— розробка науково обґрунтованих принципів синхронізації туристичної політики з методами та темпами здійснення ринкових реформ;

— системний аналіз регіонального туристичного потенціалу та оцінка ефективності його використання;

— розробка методичних основ дослідження соціальної інфраструктури як важливого фактору розвитку туристичної сфери;

— обґрунтування концептуальної схеми організаційно-економічного механізму управління туристичними процесами та визначення шляхів інтеграції регіонального туризму у світовий ринок туристичних послуг;

— поглиблення теорії формування і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон туристично-рекреаційного типу та визначення народногосподарської ефективності реалізації проекту створення СЕЗ “Буковина”.

1.7. Практичне значення та апробація результатів досліджень.

Основні результати досліджень були викладені автором в наукових доповідях на міжнародних, всеукраїнських і регіональних конференціях та семінарах. Зокрема на: міжнародній науково-практичній конференції “Механізми управління у вільних економічних зонах”, Чернівці, 1993 р.; міжнародній науковій конференції “Навколишнє середовище і здоров’я”, 1993 р.; всеукраїнській науково-практичній конференції “Проблеми розвитку туризму в Україні і завдання відновлення історичної пам’яті народу засобами туризму”, Київ-Косів, 1994 р.; науковій конференції “Організаційно-економічне забезпечення функціонування локальних (точкових) вільних економічних зон в Україні”, Чернівці, 1996 р.; міжнародній науково-практичній конференції “Демографічна ситуація в Карпатському регіоні: реальність, проблеми, прогнози на XXI століття”, Київ-Чернівці, 1996 р.; міжнародній науково-практичній конференції “Інвестиційна діяльність в Україні: проблеми розвитку та регулювання”, Чернівці, 1997 р.

Результати дослідження знайшли застосування при розробці Концепції розвитку міжнародного туризму в Чернівецькій області; Закону України “Про туризм”; проекту Державної програми

соціально-економічного розвитку Карпатського регіону (Постанова КМ України від 24 травня 1993 р., № 368); Державної програми розвитку туризму; проекту СЕЗ "Буковина", Положення про статус, систему управління, офіційну назву СЕЗ "Буковина" та техніко-економічного обґрунтування доцільності створення і функціонування СЕЗ "Буковина".

Практична значимість підтверджується можливістю використання результатів дослідження при реалізації проєктів по створенню СЕЗ туристично-рекреаційного типу відповідно до концепції створення СЕЗ в Україні, яка затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 14 березня 1994 р. № 167.

1.8. Публікації.

Основні положення монографії були опубліковані в 28 друкованих роботах, в тому числі в 4-х монографіях, 7 брошюрах, загальним обсягом 85 друкованих аркушів.

1.9. Обсяг і структура монографії.

Загальний обсяг монографії складає 18.08 обліково-видавничих аркушів, включаючи 41 таблицю і 8 малюнків.

Структура монографії:

Вступ.

Глава I. Теоретичні засади формування політики розвитку туризму.

1.1. Методологічні аспекти дослідження туризму в сучасних умовах.

1.2. Місце туристичної індустрії в моделі державної регіональної політики.

1.3. Сучасний стан рекреаційного освоєння регіону.

1.4. Принципи формування регіональної туристичної політики.

Глава II. Природні та соціально-економічні передумови розвитку туризму в Карпатському регіоні.

2.1. Геополітичні аспекти активізації туристичної діяльності.

2.2. Природні передумови розвитку туризму в регіоні.

2.3. Регіональна інфраструктура як фактор розвитку туризму.

2.4. Світовий досвід розвитку туризму.

Глава III. Туристичний потенціал регіону: параметри та перспективи використання.

3.1. Природно-ресурсний потенціал і його організація.

3.2. Історико-культурний потенціал та його використання в туристичних цілях.

3.3. Туристична інфраструктура регіону: стан та проблеми розвитку.

Глава IV. Специфіка та особливості шляхів розвитку комплексу інфраструктурних галузей регіону як фактора становлення комфортного середовища.

- 4.1. Місце і роль соціальної інфраструктури в народногосподарському комплексі регіону.
- 4.2. Фактори формування і територіальної організації соціальної інфраструктури регіону.
- 4.3. Методи дослідження і прогнозування розвитку та територіальної організації соціальної інфраструктури регіону.
- 4.4. Аналіз існуючого стану соціальної інфраструктури Карпатського регіону.
- 4.5. Територіальна організація соціальної інфраструктури.
- 4.6. Особливості функціонування об'єктів соціальної інфраструктури у перехідний до ринкових відносин період.
- 4.7. Тенденція і перспективи розвитку та територіальної організації соціальної інфраструктури в Карпатському регіоні.

Глава V. Формування механізму управління розвитком туристичної індустрії в Карпатському регіоні.

- 5.1. Організаційне забезпечення управління туристичним процесом.
- 5.2. Економічний режим та інвестиційна політика в сфері туризму.
- 5.3. Перспективи регіонального туризму на світовому ринку туристичних послуг.
- 5.4. Соціально-економічна та екологічна ефективність розвитку туризму в регіоні.

Глава VI. Соціально-економічні та організаційно-правові засади створення вільної туристично-рекреаційної зони на території Чернівецької області.

- 6.1. Аналіз сучасного стану економіки Чернівецької області.
 - а) Географічне положення та ресурсна забезпеченість.
 - б) Особливості соціально-економічного розвитку.
- 6.2. Сучасний стан та проблеми розвитку туристично-рекреаційного комплексу Чернівецької області.
 - а) Рекреаційний потенціал області та рекреаційне районування території.
 - б) Рівень використання рекреаційного потенціалу області та аналіз розвитку ТРК.
 - в) Інфраструктурна забезпеченість об'єктів туризму та рекреації.
- 6.3. Аналіз економіко-правового режиму діяльності туристично-рекреаційного комплексу (ТРК).

- а) Існуючий економічний режим діяльності об'єктів туристично-рекреаційної сфери та їх правовий статус.
 - б) Аналіз факторів, що стримують розвиток ТРК.
 - в) Пропозиції до побудови спеціального інвестиційного режиму підприємницької діяльності ТРК та системи управління його розвитком.
- 6.4. Оцінка варіантів розвитку ТРК Чернівецької області.
- а) Оцінка варіантів розвитку ТРК за умов збереження існуючих тенденцій та сучасного економіко-правового режиму.
 - б) прогноз розвитку ТРК Чернівецької області після набуття статусу спеціальної (вільної) економічної зони.
- 6.5. Фінансово-економічний аналіз програми сприяння розвитку ТРК.
- а) Оцінка витрат на створення відповідної виробничої інфраструктури, обґрунтування ресурсних потреб СЕЗ та можливостей їх забезпечення.
 - б) Прогноз результативності та соціально-економічної ефективності створення і функціонування СЕЗ "Буковина".
 - в) Опис кордонів та карта спеціальної економічної зони (СЕЗ) "Буковина".

Додаток. Проект Положення про офіційну назву, статус та систему управління спеціальної (вільної) економічної зони туристично-рекреаційного типу на території Чернівецької області.

Література.

2. ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ТА ВИСНОВКИ ДОСЛІДЖЕНЬ, ЩО ВІНОСЯТЬСЯ НА ЗАХИСТ.

Методологічні основи дослідження туризму як соціально-економічної категорії та принципи формування регіональної політики його розвитку.

2.1. В аналізі туризму як функціональної підсистеми рекреаційної діяльності і обґрунтуванні перспективи його розвитку принципове значення мають питання теоретичного осмислення функцій туризму, визначення соціально-економічного змісту туристичних послуг і їх специфіки, механізмів врахування туристичного фактору в процесі формування і реалізації державної регіональної політики в сучасних умовах.

Важливим моментом дослідження туризму як соціально-економічного явища є визначення його місця в структурі територіально-рекреаційної системи (TPC), яка виступає просторовою формою організації рекреаційної діяльності. Під територіально-рекреаційною системою автор розуміє територіально цілісну, взаємозв'язану і взаємозалежну сукупність компонентів, функціонування і еволюція яких залежить від ступеня рекреаційного попиту і які спрямовані на задоволення рекреаційних потреб людини і суспільства в цілому.

Аналізуючи різні підходи до цього питання, автор схилиється до точки зору, у відповідності з якою в структурі TPC виділяють три функціональних типи підсистем: індустріально-рекреаційну; аграрно-рекреаційну; культурно-інформаційну.

Основу індустріально-рекреаційної підсистеми складають промислові підприємства і рекреаційні установи, що взаємодіють між собою в процесі виконання певних соціально-економічних функцій. Аграрно-рекреаційні підсистеми "прив'язані" до зон впливу крупних міст і функціонують як сукупність дачних ділянок і сільськогосподарських підприємств. Поєднання культурно-історичних і природно-антропогенних комплексів, використання яких спрямоване на задоволення рекреаційних і культурних потреб людини, утворює культурно-інформаційну підсистему. Названі підсистеми формують суспільно-географічне рекреаційне поле як простір, де протікає рекреаційний процес. Основними його компонентами є ресурсно-рекреаційна і господарсько- рекреаційна системи. Ресурсно-рекреаційна система включає всі види рекреаційних ресурсів, а ядро господарсько-рекреаційної системи складає територіально-рекреаційний комплекс з високим рівнем зв'язків між його елементами: туристичним, санаторно-курортним, відпочинковим.

Така структуризація TPC дає змогу розглядати туристичну індустрію як самостійний об'єкт дослідження і в певній мірі автономну підсистему, у взаємозв'язках і взаємодії якої з іншими проявляються її функції.

2.2. Вивчення функцій туризму має не тільки суто наукове, а й практичне значення, оскільки дозволяє виробляти адекватну політику його розвитку. До їх числа слід віднести: медико-біологічну, соціальну, економічну, інтеграційну, культурно-пізнавальну, екологічну, міжнародну.

Медико-біологічна функція туризму полягає в тому, що він сприяє оздоровленню людини, відновленню її фізичних і духовних сил. З нею безпосередньо пов'язана соціальна функція, адже в результаті

споживання туристичних послуг проходить процес відтворення робочої сили, що веде до зростання продуктивності праці, а відтак — до підвищення ефективності виробництва. Сьогодні не менш важливо і те, що розвиток туристичної індустрії забезпечує зайнятість населення, і таким чином служить важливим фактором зниження соціальної напруги в суспільстві, викликаній безробіттям. У світовій системі туризму зайнято 130 млн. чол., а створення тут одного робочого місця обходиться в 20 разів дешевше, ніж у промисловості.

В умовах становлення ринкової економіки слід модернізувати погляди і на економічну функцію туризму. Тепер він сприяє не тільки оптимізації господарської структури окремих регіонів, а що дуже принципово — по своїй прибутковості є цілком конкурентноспроможною галуззю народного господарства, певним каталізатором економічного розвитку.

В останні роки по-новому проявила себе інтеграційна функція туризму як важливого засобу консолідації нації, зближення регіонів України в період становлення її державності.

Культурно-пізнавальна функція розкриває гуманітарний зміст туризму як засобу духовного збагачення людини через пізнання історії, культури, природи свого краю і т. п.

Організація туристичного процесу в рамках встановлених норм і правил дозволяє говорити про нього як екологічно чисту галузь господарства, яка фактично не має альтернативи в гірських районах, де поряд з іншими суспільно важливими функціями на перший план виходить екологічна.

І, накінець, туризм є безумовним фаворитом серед галузей зовнішньоекономічної орієнтації, виконуючи важливі міжнародні функції у налагодженні добросусідських стосунків між державами, ділових контактів. Експортуючи специфічні туристичні послуги, держава тим самим нарощує свій експортний потенціал, збільшує валютні надходження.

2.3. Аналіз функцій туризму показує, що ця галузь при наявності необхідних передумов вже не може бути другорядною сферою державних інтересів. Тим більше, що по своїй економічній суті туристична індустрія легко адаптується до ринкових умов господарювання. Результатом туристичного “виробництва” є послуги, які спрямовані на задоволення певних людських потреб. Отже, туристичні послуги мають споживну вартість, яка відображає одночасно і процес виробництва цих послуг, і їх споживання. Відповідно, туризм є вагомим складовою суспільного багатства і

здатний робити значний внесок у валовий суспільний продукт держави.

Вироблювані в сфері туризму послуги, разом з тим, мають дві специфічні риси. Перша відображає стрімкий процес їх диверсифікації. Вона має чисто ринкову природу: щоб оволодіти туристичним ринком, саме життя вимагає від фірм нових, чисто екзотичних, видів послуг. Тому не дивною є поява нових форм туризму, таких як екологічного, наукового і т. д. Друга специфічна риса туристичних послуг — їх статичність. Це означає, що вони не можуть бути транспортовані в район наявного попиту на них і спожиті там. Навпаки, збут туристичної продукції відбувається на місці її виробництва. А звідси безпосередньо впливає економічний аспект питання: туризм є ефективним тоді, коли держава приймає в себе втричі більше туристів, ніж відправляє в інші країни.

Було б помилкою вважати, що високий рівень туристичних послуг і наявність попиту на них автоматично гарантують економічне процвітання. Між цими двома сторонами туристичного процесу існує проміжна, визначальна ланка — реальний (на конкретний період часу) рівень споживання послуг, на який впливають багаточисленні фактори. Їх можна об'єднати в п'ять основних груп.

1. Соціально-економічні фактори: рівень грошових доходів населення, професійна структура, обсяг пропозицій туристичних послуг і т. п.

2. Демографічні фактори: вікова і статева структура населення, місце проживання, форма зайнятості та місце праці і т. п.

3. Соціально-психологічні фактори пов'язані з віковою структурою туристів, кожній з категорій яких відповідає необхідний набір туристичних послуг.

4. Екологічні фактори відображають реальний вплив на обсяги і форми споживання туристичних послуг стану природного середовища в районі постійного проживання туристів і екологічної ситуації в туристичних зонах.

5. Політичні фактори: безпека місць відвідування, відсутність конфліктів в регіонах, рівень демократизації суспільства і т. п. Ігнорування вищеперелічених факторів при формуванні перспективної політики розвитку туристичної індустрії може викликати суттєві диспропорції в структурі виробництва і споживання туристичних послуг, що неминуче відіб'ється на економічній рентабельності цієї сфери.

На підставі вищесказаного можна зробити такі принципові висновки:

Туризм, як соціально-економічне явище, поступово набирає всіх ознак галузі народного господарства. По-перше, його суб'єктами є досить

однорідні за призначенням і технологією виробництва послуг підприємства (турбази, готелі, фірми і т. д.). По-друге, поступово вдосконалюється система управління туризмом; по-третє, незважаючи на значну диверсифікацію, в туристичній сфері створюється однорідна за цільовим призначенням продукція.

2.4. Констатуючи наявність значного туристичного потенціалу в Україні, і в Карпатському регіоні зокрема, — з однієї сторони, а з другої — наявність всіх ознак галузі, резонною і актуальною є постановка питання про необхідність вироблення чіткої державної політики в сфері туризму і впровадження дійових механізмів її реалізації на регіональному рівні. Іншими словами, назріла необхідність об'єктивного відображення туристичного фактору в державний регіональній політиці, що сьогодні надзвичайно важливо.

В цьому плані автором обгрунтовані основні принципи формування регіональної політики розвитку туристичного комплексу:

1. Принцип реальності, що відображає вимогу синхронізації темпів і масштабів туристичного освоєння території з реальними матеріально-фінансовими можливостями.
2. Принцип комплексності зумовлює територіальний підхід до проблем перспективного розвитку регіону і не допускає просторових деформацій в ході його освоєння.
3. Принцип синхронізації означає, що швидкість реалізації туристичних програм та ініціатив має відповідати темпам здійснюваних економічних реформ.
4. Принцип локального розвитку є реальним відображенням необхідності точкового просторового зосередження ядер туристичного росту через ресурсний дефіцит.
5. Принцип збалансованості висуває вимогу обов'язкової ув'язки масштабів туристичного розвитку з прогресивними перетвореннями в тих галузях господарського комплексу, які безпосередньо впливають на рівень та якість туристичних послуг і соціальний комфорт території.
6. Принцип забезпечення внутрішньої "конвертованості" туристичних послуг орієнтує подальший розвиток на вітчизняного споживача (не відкидаючи іноземного), активізацію внутрідержавного туристичного процесу.
7. Принцип концентрації ресурсів диктує необхідність зосередження фінансових і матеріальних ресурсів на реалізації тих проєктів, що можуть принести відчутні результати.

Таким чином, викладені вище думки і сформульовані принципи концептуально окреслюють модель адаптованої до сучасних умов регіональної політики розвитку туристичної сфери, обґрунтовують основні підходи до їх формування.

2.5. З огляду на сказане автор вважає актуальною оцінку внутрішнього і зовнішнього вимірів геополітичного фактору на розвиток туризму. При цьому слід враховувати не тільки вплив внутрішніх і зовнішніх чинників на туристичну індустрію, а й реально оцінювати її потенційну роль у становленні держави і зміцненні її міжнародних зв'язків. У внутрідержавному вимірі геополітичні наслідки впливу туризму на політичну і соціально-економічну ситуацію в Україні можуть себе проявити в позитивному плані, якщо будуть створені наступні основні умови:

1. В державі здійснюватимуться ринкові реформи і буде створений сприятливий економічний клімат для інвестування вітчизняного виробництва, в тому числі розвитку туристичної індустрії.

2. Туризм визнається пріоритетною сферою господарського розвитку, для нього створюється відповідний режим адміністративного, економічного, правового сприяння. Тоді ця сфера може стати важливим напрямком структурної трансформації економіки, яка здатна істотно збалансувати деформовану структуру господарського комплексу.

3. В державі буде вироблена і втілюватиметься в життя ефективна регіональна політика, що базуватиметься на принципах оптимального розподілу владних повноважень між центром і регіонами, врахування специфіки територій у механізмах державного регулювання. Це дасть змогу, в першу чергу, активізувати туристичний процес в тих регіонах, де для цього є відповідні природні, геополітичні, економічні умови.

4. Дієздатна державна політика в сфері туризму в поєднанні з вищевикладеними умовами дозволить створити, передусім, внутрішній ринок туристичних послуг, головним продуцентом і споживачем яких стануть громадяни України. Налагодження ефективних туристичних потоків між регіонами можна розглядати як фактор "стирання" міжрегіональних відмінностей та духовного зближення і консолідації нації. Отже, туризм може виступати важливим чинником спокою і злагоди в суспільстві, засобом збереження територіальної цілісності держави.

Безпосередній вплив на становлення цивілізованого туристичного ринку в Україні, і в Карпатському регіоні, зокрема, має зовнішня політика держави, її пріоритети у налагодженні тісних взаємовигідних

зв'язків з зарубіжними країнами. Рівень і глибина культурних, науково-технічних, економічних стосунків з тими чи іншими країнами визначається, як правило, інтересами держав і реальними ресурсними можливостями їх забезпечення (відкриття посольств, консульств, представництв фірм і т. п.). До тепер у міжнародних зв'язках України визначальними, крім військово-політичних, були економічні інтереси. Сьогодні, коли ми говоримо про туризм як перспективу і економічно вигідну народногосподарську галузь, видається доцільним внести певні корективи і у зовнішні пріоритети держави. З цієї точки зору для нас представляють найбільший інтерес:

а) країни, де є значна українська діаспора (Росія, США, Канада, Аргентина і т. д.). Українці цих країн є потенційними туристами, вони мають певні важелі впливу на свої уряди, можуть надати активну підтримку вітчизняному туристичному бізнесу і т. п.;

б) Ізраїль, куди виїхала значна кількість жителів України єврейської національності, який має добре розвинуту туристичну інфраструктуру і великий досвід у її створенні;

в) країни з високим рівнем розвитку туристичної індустрії, яка по своїй економічній рентабельності займає ключові позиції в господарській структурі і служить вагомим джерелом державних доходів (Греція, Іспанія, Кіпр, Єгипет і ін.);

г) східноєвропейські країни колишнього соціалістичного табору як наші найближчі сусіди;

д) країни колишнього Радянського Союзу і, в першу чергу, Білорусь, Литва, Латвія, Естонія, Молдова.

Займаючи вигідне географічне положення по відношенню до названих груп країн, Карпатський регіон, зокрема, може розвивати свої контакти з ними у сфері туризму в кількох напрямках:

1. Вивчення зарубіжного досвіду організації туризму, залучення іноземних інвестицій на розвиток туристичної інфраструктури в регіоні, реалізація спільних проєктів в цій сфері (США, Канада, Ізраїль, Греція, Іспанія, Єгипет і ін.).

2. Налагодження міжрегіональних туристичних обмінів з сусідніми країнами, організація транскордонного співробітництва в туристичній сфері, розвиток ділового і комерційного туризму (країни Східної Європи).

3. Надання туристичних послуг для жителів тих країн, які в силу природних умов є екзотичними для них. Маються на увазі різні види гірськолижного туризму, лікування мінеральними водами і т. п. Реальний попит на такі послуги існує, в першу чергу, в країнах

Прибалтики, Молдови, Білорусі, з якими, що дуже важливо, Карпатський регіон має добре транспортне сполучення.

2.6. Розглядаючи перспективи розвитку туристичної індустрії в Україні і Карпатському регіоні зокрема, слід враховувати досвід країн світу у цій сфері. На недавньому світовому туристичному форумі в м. Осака (Японія) констатовано, що експорт-імпорт вражень вже сьогодні складає значну частину валового світового продукту (біля 10%). За прогнозом спеціалістів, рушієм світової економіки у XXI ст. буде саме туризм. Очевидно, для таких висновків є певні підстави: в 1993 р. у порівнянні з 1950 р. кількість міжнародних туристичних поїздок збільшилась у 20 разів, а надходження в бюджети держав — більш як у 120 разів.

Чи може Україна, володіючи потужним туристичним потенціалом, зайняти чільне місце серед країн світу — туристичних лідерів? Не претендуючи на вичерпну і однозначну відповідь, відзначимо лише, що існують різні точки зору з цього приводу. Одні вважають, що сучасну туристичну індустрію можна створити в будь-якій привабливій для туристів країні. Для прикладу приводяться такі країни як Мексика, Бразилія, Перу, Кенія, Єгипет, Китай, Таїланд і найсвіжіший — Хорватія.

Інші автори досить категорично стверджують, що самі по собі компоненти природно-кліматичного комплексу країни ще не гарантують безумовного успіху туристичної діяльності. В кінцевому підсумку визначальним фактором є рівень економічного розвитку.

Зважений погляд на реальні обставини та практика вітчизняного туризму, з однієї сторони, аналіз досвіду його організації в зарубіжних країнах, з другої, показують, що запорукою його успішного розвитку є наявність кількох визначальних передумов: туристична атрактивність, політична стабільність, економічне багатство, екологічна безпека. Саме ці чинники обумовлюють реальні можливості для експорту туристичних послуг, який і визначає економічну ефективність туристичної індустрії. Вищенаведені параметри сьогодні для України не притаманні.

80% світового обсягу туристичних послуг припадає на промислово розвинуті країни.

Поряд з економічною ефективністю туризм приносить соціальну вигоду: за даними Всесвітньої організації туризму ще в 1989 р. в цій сфері було зайнято 100 млн. чол., або 6,3% загальної чисельності зайнятих. В туристські сезони цей показник підвищується до 10-15%.

Разом з тим, розвиток туризму викликає ряд негативних соціальних явищ, зокрема, переміщення сільських жителів в туристичні центри, що

загострює проблеми зайнятості, породжує проституцію, жебрацтво і т. п. Ряд відомих туристичних центрів перевантажені туристами, внаслідок чого там ускладнюється санітарно-епідеміологічна ситуація, наноситься значна шкода природному середовищу.

Таким чином, світовий досвід розвитку туризму показує, що туристична індустрія є високоефективним сектором національних економік. Досягнуті багатьма країнами стандарти туристичного обслуговування можуть служити для нас орієнтиром на перспективу. Вихід України на світовий туристичний ринок визначатиметься як темпами економічної стабілізації, так і відношенням держави до розвитку цієї сфери.

Оцінка туристичного потенціалу Карпатського регіону та соціально-економічні проблеми його використання

2.7. Формування регіональної політики розвитку туризму обумовлює необхідність оцінки туристичного потенціалу регіону, визначення параметрів та перспектив його використання. Це в свою чергу вимагає вивчення просторової організації природно-ресурсного та історико-культурного потенціалу і його використання в туристичних цілях.

Освоєння природних ресурсів території обумовлюється специфікою їх функціонального призначення. Саме вона і визначає переважаючий профіль рекреаційного використання окремих районів. Але якщо на рівні функціонального призначення тих чи інших ресурсів можна провести більш-менш чітку межу між субгалузями рекреаційної сфери (санаторно-курортне лікування, туризм, відпочинок), то при вивченні просторової організації природно-ресурсного потенціалу необхідний саме комплексний підхід. Тому і рекреаційна придатність різнорангових територіальних утворень фактично не буває монофункціональною: всі вони в тій чи іншій мірі можуть задовільняти потреби в санаторно-курортному оздоровленні і туристичних послугах.

В Карпатському регіоні можна виділити ряд оздоровчих зон, які мають загальнодержавне значення. В першу чергу це приміські зони навколо обласних центрів та деяких великих міст. В основному приміські зони використовуються для відпочинку вихідного дня. З інших оздоровчих зон виділяються Сколівська, Верхньодністровська, Розтоцька в межах Львівської області, Косівська, Верховинська, Яремчансько-Ворохтянська Івано-Франківської, Рахівсько-Ясінянська, Великоберезнянська — Закарпатської, Путильська — Чернівецької областей. Крім цього, можна виділити Дністровську зону в межах Львівської, Івано-Франківської та Чернівецької областей від Журавно до м. Новодністровська. Основною спеціалізацією зони є водні види

спорту та оздоровлення. При сприятливих умовах дана зона може набути міжнародного статусу.

Спортивний вид рекреаційної діяльності в Карпатському регіоні має значні можливості для розвитку. В першу чергу це стосується гірськолижного, туристичного, мисливського, спелеологічних підвидів. Останніми роками, внаслідок спорудження греблі Новодністрівської ГЕС в Чернівецькій області і утворення великого водосховища на Дністрі, водні види спорту отримали для свого розвитку відповідні умови.

В регіоні виділяються декілька зон гірськолижного спорту. Значення даних зон з часом зростатиме, оскільки Карпати — єдиний регіон України, який має всі можливості для його розвитку. Основними зонами гірськолижного спорту є Славська і Розлуцька у Львівській, Воловецька, Рахівська, Ясінянська у Закарпатській, Ворохтянська в Івано-Франківській областях. Перспективними зонами є Путильська в Чернівецькій, Верховинська в Івано-Франківській областях.

В Карпатському регіоні виділяється декілька зон санаторно-курортного лікування, які розташовані як на рівнинній, так і в передгірській і гірській територіях. Основними з них є: Трускавецько-Східницька, Моршинська, Немирівська, Великолюбінська, Шклівська на Львівщині; Свалявська, Шаянська, Поляно-Квасівська на Закарпатті; Яремчанська, Косівська, Черченська — в Івано-Франківській області.

До оздоровчих видів рекреаційної діяльності відносяться купально-пляжний та прогулянковий. Основними природними ресурсами, які забезпечують їх функціонування, є мальовничі ландшафти, наявність водних акваторій, придатних для купання, сприятливі кліматичні умови. Фактором, який стримує організацію оздоровчого виду, є забруднення навколишнього середовища. Зони оздоровчих видів рекреаційної діяльності приурочені, як правило, до великих водних акваторій з чистою водою, доступними берегами та мальовничим ландшафтом оточенням. Карпатський регіон не має, за винятком Дністра та декількох водосховищ, відповідних водних акваторій, тому купально-пляжний підвид рекреаційної діяльності має обмежені можливості розвитку. В той же час прогулянковий підвид може розвиватися практично по всій території регіону.

Карпатський регіон має найбагатші мисливські угіддя на Україні. Практично спортивне полювання можливе на всій території Карпат. Середня щільність мисливських видів тварин в 2-5 разів перевищує відповідні показники сусідніх територій. Із створенням відповідних умов дані території можуть стати популярними на міжнародному рівні.

В Чернівецькій області відомо ряд великих карстових печер, серед

них одна з найбільших в світі “Попелюшка” біля с. Подвірне. Тому тут можна виділити окрему Подвірнянську зону для організації спелеоспорту та спелеотуризму.

Карпатські ріки мають відповідні умови для організації водних видів спорту, в першу чергу сплав на каяках і каное. До них слід зарахувати Черемош, Прут, Тису, Латорицю, Ріку, Терембю, Уж, Стрий, Дністер.

Для організації альпінізму придатні деякі вершини Чорногори (Шпиці, Ребра, південні схили Говерли та Петроса), окремі скелі в Івано-Франківській, Закарпатській областях, Мармароський кристалічний масив на Закарпатті. Дані території можуть використовуватися для тренувань спортсменів.

Для організації спортивного туризму найбільші можливості мають хребти Чорногори та Свидівця.

Для розвитку культурно-пізнавального виду рекреаційної діяльності Карпатський регіон має одні з найкращих можливостей. Тут розташовані старовинні міста, в яких зосереджена культурна спадщина європейського рівня (Львів, Жовква, Чернівці, Ужгород, Галич), збереглися численні замки, палаци, монастирі різних епох, тут народилися і жили представники науки, культури і політики багатьох народів. Все це дає можливість розвивати пізнавальні види рекреації на європейському рівні.

2.8. Проведене функціональне зонування рекреаційних територій є основою рекреаційного районування як важливої передумови здійснення політики розвитку сфери туризму і відпочинку в Карпатському регіоні.

Для рекреаційних районів характерні ряд особливостей. По-перше, це специфічне за своїм характером і кінцевим продуктом утворення. Його продукція — рекреаційні послуги. В рекреаційному районі між виробництвом і споживанням, як правило, немає часового розриву. По-друге, для рекреаційних районів характерна яскраво виражена орієнтація на ресурси. По-третє, багатьом рекреаційним районам притаманна сезонність функціонування, зумовлена як природною ритмікою, так і деякими аспектами організації суспільного життя.

В дослідженнях автор керується наступними основними ознаками рекреаційного району: 1) існуюча рекреаційна спеціалізація і ступінь її розвитку; 2) наявність внутрішнього структурно-територіального взаємозв'язку рекреаційного обслуговування населення; 3) рівень рекреаційної освоєності території; 4) спільність проблем перспективного розвитку рекреаційної галузі окремих частин даної території.

Виходячи з цих основних ознак в Карпатському регіоні можна виділити декілька рекреаційних районів з різною спеціалізацією, ступенем освоєння, перспективами розвитку, значенням їх для народногосподарського комплексу як регіону, так і України в цілому.

Зокрема: Славсько-Сколівський; Верхньодністровський; Прикарпатський; Розтоцький; Львівський; Голоторо-Вороняцький; Дністровський; Берегівський; Рахівсько-Ясинянський; Воловецько-Міжгірський; Свалявсько-Мукачівський; Великобerezнянський; Мізунський; Косівський; Верховинський; Яремчансько-Ворохтянський; Чернівецький; Вижицько-Путильський.¹

Таким чином, просторова специфіка розміщення природно-ресурсної бази в Карпатському регіоні вимагає не уніфікованого, а територіально диференційованого підходу до планування перспектив її освоєння.

Важливою складовою туристичного потенціалу Карпатського регіону є його історико-культурні ресурси, до яких відносяться пам'ятники історії, архітектури, культурні цінності, шедеври мистецтва, народні звичаї та обряди і т. п. З поглибленням наукових пошуків актуальних питань рекреаційного освоєння територій історико-культурний потенціал став об'єктом економічних досліджень.

Автор аналізує якісні і кількісні показники історико-культурного потенціалу і приходить до висновку, що, незважаючи на значний історико-культурний потенціал регіону, слід констатувати низький рівень використання його в туристичних цілях. Основні причини такого становища полягають в наступному:

1. Багато історико-культурних пам'яток перебувають в занедбаному стані, вимагають реконструкції і відновлення, відповідного режиму збереження і охорони.

2. Через важку економічну ситуацію в державі бюджетні асигнування на культуру є дуже обмеженими. Разом з тим, діюче законодавство не стимулює меценатство і благодійництво у цій галузі.

3. Більшість визначних історико-культурних пам'яток не включені у туристичні маршрути, а тому опинились поза межами активного туристичного процесу.

4. Вітчизняний туристичний бізнес, в силу ряду причин, не володіє достатнім досвідом в сфері туристичного використання пам'яток історії і культури, відсутня їх належна реклама і пропаганда.

¹ Кравців В. С., Євдокименко В. К., Габрель М. М., Копач М. В. Рекреаційна політика в Карпатському регіоні: принципи формування, шляхи реалізації, — Чернівці: Прут, 1995. — с. 32-40.

Проблеми ці надзвичайно актуальні і потребують цілеспрямованого розв'язання як в процесі реалізації комплексних соціально-економічних програм, так і чисто галузевих, в тому числі рекреаційних.

2.9. Практичні потреби формування політики розвитку туризму і управління процесом її реалізації зумовлюють оцінку стану та проблем розвитку туристичної інфраструктури. Разом з тим не може залишатися поза увагою регіональна інфраструктура взагалі як фактор розвитку туризму. В даному контексті інфраструктура розглядається в широкому сенсі, основні елементи якої повинні мати не тільки виключно рекреаційну функцію, а й служити провідним фактором піднесення всього соціально-економічного життя краю. При цьому принциповим є те, щоб органічно "вписати" інфраструктурні об'єкти і системи в природне рекреаційне середовище, не порушуючи його функціональної структури і просторової цілісності. Отже, йдеться про науковий аналіз специфіки та особливостей шляхів розвитку комплексу інфраструктурних галузей регіону як фактору становлення комфортного середовища.

Туристичні установи Карпатського регіону станом на 01.01.1996 року характеризуються нижчеприведеними даними.

Таблиця 1

Розвиток мережі туристичних закладів Карпатського регіону

№ п/п	Установи	Закарпатська область	Івано-Франківська область	Львівська область	Чернівецька область	Всього
1	2	3	4	5	6	7
1.	Туристичні комплекси	$\frac{3^*}{984^{**}}$	$\frac{2}{250}$	$\frac{2}{1086}$	-	$\frac{7}{2320}$
2.	Туристичні бази	$\frac{10}{1515}$	$\frac{3}{985}$	$\frac{2}{280}$	$\frac{3}{955}$	$\frac{18}{3735}$
3.	Туристичні готелі	$\frac{2}{1208}$	$\frac{2}{540}$	$\frac{5}{1272}$	$\frac{4}{878}$	$\frac{13}{3898}$
4.	Кемпінги	-	-	$\frac{1}{360}$	-	$\frac{1}{360}$
5.	Всього	$\frac{15}{3807}$	$\frac{7}{1775}$	$\frac{10}{2998}$	$\frac{7}{1833}$	$\frac{39}{10313}$

* — в чисельнику — кількість установ

** — в знаменнику — кількість місць

Як бачимо, регіон відзначається строкатістю і низьким рівнем забезпеченості готельними місцями. Показник кількості готельних місць для іноземних туристів становить всього 0,5 місця на 1 тис. населення. В країнах активного туризму цей показник дорівнює: в Австрії — 86, Італії — 29, Іспанії — 28 місць на 1 тис. населення. Кількість і якість готелів не відповідає сучасним вимогам та потребам іноземних туристів. Унікальність туристичних ресурсів регіону не може компенсувати низький рівень сервісу, комфорту, а також нерозвинутість індустрії розваг. Тому необхідна реконструкція та модернізація старих та будівництво нових сучасних турбаз, кемпінгів та готелів. При будівництві варто надавати перевагу невеликим туроб'єктам: 40-50 місць — вони швидше реагують на вимоги клієнтів та економічно рентабельніші. Індустрія туризму є однією з небагатьох галузей нашої економіки, в яку можна за короткий час залучити іноземний капітал. Термін будівництва туристичних об'єктів іноземними фірмами складає 1-2 роки, а окупність готелів міжнародного класу — 3-5 років. Але в даний час важко розраховувати на великий приплив іноземного капіталу, зважаючи на те, що західних інвесторів стримує економічна нестабільність в країні, відсутність правових гарантій тощо.

Проведені дослідження показують, що в силу ряду причин, створена в регіоні туристична інфраструктура функціонує неефективно. Ключовою проблемою її подальшого розвитку залишається не стільки нарощування потужностей, скільки підвищення якості обслуговування та розширення асортименту туристичних послуг.

Регіональні особливості розвитку соціальної інфраструктури як важливого фактору формування ринку туристичних послуг

2.10. В системі регіональних пріоритетів з огляду на структурну трансформацію господарського комплексу в напрямку його рекреаційної спеціалізації з орієнтацією на світові стандарти соціальній інфраструктурі належить провідна роль.

Суть застосовуваних на практиці методів оцінки рівня забезпеченості інфраструктурою полягає в порівнянні фактичних показників забезпеченості з науково обґрунтованими нормами. Застосування цих норм оправдано в умовах районів, які можуть бути прирівняні до еталонних, але вони зовсім не враховують місцеві особливості розселення, структуру туристів, характер їх масових потоків, природно-кліматичні умови, що впливають на обсяги споживання послуг в тому чи іншому туристичному центрі.

В зв'язку з цим виникла необхідність проаналізувати специфіку розвитку комплексу інфраструктурних галузей регіону як фактору становлення комфортного середовища. Щоб максимально об'єктивно розглянути це питання та отримати якомога достовірніші результати, автор визначає місце і роль соціальної інфраструктури в народногосподарському комплексі регіону, фактори її формування і територіальної організації. Це дало можливість виявити тенденції і визначити перспективи розвитку соціальної інфраструктури в Карпатському регіоні.

Розвиток соціальної інфраструктури в Карпатському краї повинен бути спрямований на вирішення двох блоків проблем: забезпечення потреб постійно проживаючого в регіоні населення; забезпечення потреб тимчасового населення, яке представлене контингентом рекреантів. У першому випадку до пріоритетних завдань слід віднести будівництво житла, об'єктів освіти, охорони здоров'я і побутового обслуговування, у другому — розвиток мережі торгового і побутового обслуговування населення, будівництво транспортної інфраструктури тощо.

Слід відмітити, що в розрізі областей можуть бути незначні відхилення у визначенні пріоритетних напрямків розвитку окремих видів соціальної інфраструктури, що зумовлене відмінностями в існуючому стані мережі інфраструктурних об'єктів в їх межах і особливостями соціально-економічного розвитку територій.

2.11. Автором проведені розрахунки необхідної ємності мережі об'єктів соціальної інфраструктури в Карпатському регіоні на 2000 рік для постійного та тимчасового населення. Вихідною базою послужили такі дані: чисельність постійного населення в регіоні на початок 2000 року становитиме 6787 тис. чол., в т. ч. в Закарпатській області — 1342 тис. чол., в Івано-Франківській — 1533 тис. чол., в Львівській — 2925 тис. чол., в Чернівецькій — 987 тис. чол.; чисельність тимчасового населення — 163 тис. чол., в т. ч. 95,1 тис. чол. — особи, що перебуватимуть в стаціонарних круглорічних закладах відпочинку; 67,9 тис. чол. — постійна круглорічна величина прибулих у зв'язку з активізацією діяльності населення, а також норми забезпеченості об'єктами соціальної інфраструктури (табл. 2-3).

Реалізацію культурно-побутового будівництва доцільно розбити на два етапи:

— на I-му етапі повинні бути доведені до нормативних такі види об'єктів, які пов'язані із забезпеченням нормальних умов проживання,

наданням послуг по збереженню і відтворенню здоров'я, з забезпеченням освіти населення, тобто, тих соціально-інфраструктурних систем, які відображають пріоритетні напрямки розвитку соціальної інфраструктури;

— на II-му етапі повинен бути здійснений весь обсяг будівництва, який би забезпечив рівень культурно-побутового обслуговування населення, що відповідає всім нормам ДБН-92*.

При цьому треба мати на увазі, що норми ДБН* України сформулюють стандарти проживання населення значно нижчі від стандартів розвинених країн світу. Це означає, що невиконання наведених вище обсягів будівництва приведе до зростання розриву в рівні життя населення України і розвинених країн світу.

Незважаючи на те, що протягом останніх років сформувалась загальноприйнята думка про перетворення Українських Карпат в потужний рекреаційний комплекс на рівні світових стандартів, розробка глобальної стратегії для цього регіону ускладнюється наявністю величезної кількості економічних конфліктних зон, різнотипністю економічної мотивації населення і адміністрацій областей і т. п.

Таблиця 2

Розрахунок ємності мережі об'єктів культурно-побутового обслуговування постійного населення Карпатського регіону на 2000 рік

№ п/п	Види об'єктів обслуговування	Одиниця виміру	Норма на 1 тис. жителів згідно з ДБН-92*	Необхідна кількість для постійного населення (6787 тис. чол.)	Наявна ємність на 1.10.94	Необхідно збудувати
1	2	3	4	5	6	7
1.	Дитячі дошкільні установи	місць	50	339350	168392	170958
2.	Загально-освітні школи	місць	180	1221660	926968	294692
3.	Лікарні	ліжок	14,15	96,036	95025	1017
4.	Поліклініки	відвід. у зміну	24	162888	133741	59147

5.	Приміщення для культмасової роботи з населенням	місць	20	135740	-	135740
6.	Танцювальні зали	місць	6	40722	12300	28422
7.	Клубні установи	місць	131,7	893848	756391	137457
8.	Кінотеатри та відеозали	місць	25	169675	53847	115828
9.	Театри	місць	2,1	14253	7272	6981
10.	Концертні зали	місць	1,3	8823	3200	5623
11.	Цирки	місць	5	33935	1800	32175
12.	Зали атракціонів та ігрових автоматів	кв. м площі підлоги.	3	20361	-	20361
13.	Універсальні спортивно-видовищні зали, в т. ч. із штучним льодом	місць	9	61083	-	61083
14.	Міські масові бібліотеки	тис. од. збереж.	4,5	30542	43917,51	-
15.	Магазини - усього	кв. м. торг. площі	245,2	1664172	1267520	396652
16.	Ринкові комплекси	- " -	40	271480	189000	82480
17.	Підприємства громадського харчування	місць	170	1153790	586048	567742

18.	Магазини кулінарні	кв. м. торг. площі	6	40722	12500	28222
19.	Підприємства побутового обслуговування	роб. місць	9	61083	29200	31883

Таблиця 3

Розрахунок ємності мережі об'єктів культурно-побутового обслуговування тимчасового населення Карпатського регіону на 2000 рік

№ п/п	Види об'єктів	Одиниця виміру	Норма на 1 тис. жителів згідно з ДБН-92*	Необхідна ємність для 163 тис. чол.
1	2	3	4	5
1.	Танцювальні зали	місць	6	978
2.	Кінотеатри та відеозали	місць	25	4075
3.	Концертні зали	місць	13	211,9
4.	Зали атракціонів та ігрових автоматів	кв. м площі підлоги	3	489
5.	Магазини-всього	кв. м торг. площі	245,2	39967,6
6.	Підприємства громадського харчування	місць	40	6520
7.	Підприємства побутового обслуговування	роб. місць	9	1467

Організаційно-економічний механізм управління туристичним процесом та шляхи його вдосконалення

2.12. Соціально-економічні зміни, що проходять в суспільстві в процесі ринкових реформ, зачепили й туристичну сферу. В ній відбуваються складні й динамічні процеси пошуку нових методів господарювання, вдосконалення організаційних структур управління.

Реформування форм власності обумовило появу на ринку туристичних послуг величезної кількості суб'єктів туристичного бізнесу. Нові формування, що масово виникали в 1992-1993 рр., в основному орієнтувались на відправку туристів за кордон, що в умовах тогочасного законодавства приносило їм певну економічну вигоду. Але, як і передбачалось, "погоди" на туристичному ринку дрібні фірми не робили і з спадом активності населення, зниженням його доходів, введенням більш суворих митних правил їх діяльність поступово почала згортатись. З середини 1994 р. простежується чітка тенденція до звуження учасників туристичної діяльності: частина фірм просто не витримала конкуренції, частина змінила свій профіль. З новоутворених структур на ринку залишились ті, які зуміли адаптуватись до суворих законів туристичного бізнесу, зберегли добру репутацію серед зарубіжних партнерів, розширили асортимент і якість послуг.

Неоднозначні процеси проходили і в туристичних організаціях системи профспілок, "Інтуристу" і "Супутника". Втративши жорстку опіку з боку держави, ці структури досить швидко пройшли етап адаптації до нових умов діяльності шляхом акціонування та роздержавлення туристичних об'єктів, їх оренди трудовими колективами, викупу майна і т. п. Логічним завершенням цього процесу стало об'єднання низових структур в асоціації, концерни і т. д. В результаті сформувалось кілька крупних туристичних асоціативних об'єднань ("Аскотур", "Укрпрофтур", "Укрінтур" і деякі інші), які мають свої регіональні структури і зараз є провідними на ринку туристичних послуг.

Стало зрозуміло, що без координації діяльності багаточисленних туристичних організацій, вироблення єдиних підходів до розвитку туризму на перспективу формування єдиного туристичного ринку на Україні буде неможливим. Тому для реалізації державної політики в галузі туризму був створений Державний комітет України по туризму. Регіональними органами Держкомтуризму є обласні Генеральні агенства.

Аналіз функцій Держкомтуризму показав, що надані йому права є недостатніми для здійснення ефективної політики в сфері туризму. Наприклад, він не може скасувати рішення не підвідомчої йому туристичної структури, що суперечить державній політиці. В той же час, право аналізу роботи туристичних об'єктів обмежено питаннями, що належать до компетенції Держкомтуризму. Як показала практика, створення єдиної державної структури у галузі туризму в цілому себе виправдало.

На регіональному і місцевому рівнях організаційні структури управління туризмом фактично сформувались. Утворилось кілька потужних акціонерних товариств та організацій з різним відомчим підпорядкуванням і формами власності, які знайшли свою "нішу" на туристичному ринку і розвиваються за власні кошти. Такі структури досить неохоче йдуть на взаємовигідне об'єднання з іншими в рамках асоціацій.

Важливою ланкою організаційного забезпечення управління туристичним процесом в регіоні є обласні та місцеві органи влади. На них, згідно з законодавством та іншими нормативними актами, покладено функції організації виконання заходів щодо розвитку туристичної інфраструктури, її територіальної регламентації.

Таким чином, аналізуючи існуючий стан організаційного забезпечення управління туристичним процесом в регіоні, слід констатувати його певну невідповідність цілям розвитку туризму і відсутність єдиних підходів до формування управлінських структур на різних рівнях виконавчої влади. Якщо у відомчих системах управління туризмом процес формування відповідних організаційних структур, в основному, завершився, то створення чіткої вертикалі управління туризмом в системі виконавчої влади на регіональному рівні залишається актуальним і з порядку денного не знято.

2.13. Очікувана соціально-економічна результативність туристичної сфери залежить не тільки від вибраної тактики дій, а й від того, який економічний клімат буде встановлено у взаємовідносинах суб'єктів туристичного господарювання як між собою, так і з державою. Механізм таких відносин зараз знаходиться в стадії становлення. Але очевидним є те, що розвиток туристичної індустрії має опиратись на нові методи господарювання, ефективні організаційні структури, економічну свободу виробників туристичних благ, що в умовах наростаючої конкуренції забезпечить насичення

ринку високоякісними послугами і сприятиме соціально-економічному прогресу території.

Надзвичайно важливим елементом механізму регулювання розвитку туристичної сфери є фінансово-економічні методи. Ключовими серед них є податкова політика, механізм ціноутворення на туристичні послуги, система місцевих зборів (курортний і готельний збір, податок на приватний житловий фонд, який використовується в туристичних цілях тощо).

Податковий режим для суб'єктів господарської та інших видів діяльності визначається законодавством України. За оцінками переважної більшості спеціалістів існуючі податкові правила є недосконалими. Найбільш реальним напрямком зменшення податкового тиску на туристичні об'єкти залишається право територіальних органів влади знижувати ставки відрахувань у місцеві бюджети. Це дасть змогу поповнити обігові кошти туристичних об'єктів з подальшим їх спрямуванням на розвиток туристичних послуг. В цьому ж руслі перспективною видається ідея формування за рахунок частки відрахувань у місцеві бюджети спеціалізованих фондів підтримки туристичного бізнесу, кошти яких можна використовувати на реалізацію заходів регіональних програм.

Щодо питань, пов'язаних з визначенням розмірів і порядком стягнення місцевих туристичних зборів, які належать до компетенції територіальних органів влади, то їх доцільно розв'язувати диференційовано з врахуванням конкретних умов. Те ж саме відноситься й до оподаткування приватного житлового фонду, що використовується для туристичних цілей. Надмірні податки можуть заглушити приватну ініціативу, від чого, в першу чергу, постраждають місцеві бюджети.

Особливої уваги заслуговує питання впровадження платежів за використання природних рекреаційних ресурсів. Піонером цієї справи на Україні була Львівська область, де, з метою впорядкування використання і охорони природних рекреаційних ресурсів, відтворення їх потенціалу, формування фінансово-економічної бази місцевого самоврядування та комплексного розвитку рекреаційних районів в 1991 р. у формі експерименту були введені платежі на рекреаційне природокористування. Встановлювалась плата за землі рекреаційного призначення та використання лікувальних мінеральних вод. Розміри ставок плати визначалися на основі оцінки затрат на збереження і відтворення ресурсного потенціалу районів туризму, відпочинку, санаторно-курортного лікування, компенсації втрат, пов'язаних з

рекреаційним використанням територій та факторів рентоутворення. При цьому враховувались також нормативи граничної рекреаційної місткості територій. Згідно з прийнятим Львівським облвиконкомом рішенням, плата за землі рекреаційного призначення повинна була вноситись у вигляді щорічних орендних платежів чи одноразово за весь період відводу території під рекреаційну забудову і використання ресурсів. Плата за лікувальні мінеральні води вносилась щорічно (поквартально, щомісячно) суб'єктами господарювання, які її використовують, на основі поданої ними інформації про фактичний чи розрахунковий об'єм відбору води. Плата розподілялась між місцевими бюджетами у наступних пропорціях: ради базового рівня — сільські, селищні, міські — 50 %, міст обласного підпорядкування — 75 %, районних рад — 25 %, обласних рад — 25 %. Отримані за рахунок плати кошти повинні були спрямовуватись на реалізацію планів і програм рекреаційного освоєння територій, їх комплексний соціально-економічний розвиток, природоохоронні заходи. Так схематично виглядає механізм плати за використання природних рекреаційних ресурсів.

Не зупиняючись на питаннях методології визначення ставок плати, окремих процедурних аспектах її впровадження, сьогодні можна зробити ряд принципових висновків з досвіду Львівщини.

1. Для забезпечення ефективного функціонування механізму плати за природні рекреаційні ресурси необхідно створювати відповідну систему організаційно-адміністративного обслуговування процедури визначення її розмірів, стягнення та використання коштів.

2. В умовах економічної кризи і стрімкої інфляції без налагодження регулярного індексування ставок платежів отримані за їх рахунок кошти швидко обезцінюються, що перетворює увесь механізм в просту формальність.

3. Сьогодні переважна більшість суб'єктів рекреаційного господарювання перебуває у важкому фінансовому становищі, а то і взагалі неплатоспроможні. А тому і весь механізм плати в значній мірі втрачає свої функції. Звідси випливає необхідність серйозного обґрунтування очікуваної результативності такої акції в сьогоднішніх умовах, коли нею швидше можна дискредитувати ідею, ніж отримати бажаний ефект.

4. На наш погляд, найбільш доцільним є впровадження платежів за рекреаційні ресурси в рамках офіційно затверджених регіональних програм, коли вони виступають елементом економічного механізму їх реалізації.

Інвестиційний режим та ефективність освоєння туристичного потенціалу регіону

2.14. За період 1991-1996 рр. відбулась значна реструктуризація населення по рівню індивідуальних доходів. Низький рівень реальних доходів основної частини населення у поєднанні зі стійкою тенденцією у 1991-1996 рр. до їх скорочення визначили об'єктивне скорочення платоспроможного попиту на послуги туризму та рекреації.

Загальна кількість хворих, що потребують лікування та подальшого відновлення (рекреації), становить в Україні біля 650 тис. чол., з яких 46 % потребує лікування хвороб органів дихання, 10 % — хвороб нервової системи та органів чуттів, 7 % — хвороб шкіри та підшкірної клітковини, по 5 % — хвороб системи кровообігу, кістково-м'язової та сечостатевої системи. Це означає наявність внутрішньої потреби в регулярному лікуванні та оздоровленні близько півмільйона чоловік на рік.

В цілому, за оцінками експертів, потенційна ємність внутрішнього ринку попиту на послуги туризму, рекреації та оздоровлення становить не менше 17-19 млн. чол.

Таким чином, з одного боку об'єктивно існує незадоволений попит на послуги відпочинку і оздоровлення, а з іншого — недостатній рівень реальних доходів населення, який не дозволяє задовільнити існуючу потребу в названих послугах.

Тому необхідне стимулювання розширеного відтворення існуючих та формування нових підприємств туристсько-рекреаційної сфери. Але забезпечення якісних змін ТРК та стимулювання притоку інвестицій потребує використання комплексу взаємопов'язаних економіко-організаційних важелів, побудови особливо інвестиційного режиму.

Автор пропонує на прикладі Чернівецької області передбачити для цільового стимулювання розвитку ТРК особливий порядок оподаткування прибутку суб'єктів підприємництва, що діють в цій сфері.

Зокрема, встановити пільгову норму оподаткування прибутку підприємств ТРК та обслуговуючих виробництв, яка дорівнює половині (50 %) тієї ставки, що діє на всій території держави. Не повинна підлягати оподаткуванню частина прибутку (доходу), спрямована у реінвестиції на території області. Крім того, встановити строкове (протягом перших двох років з моменту отримання першого прибутку) звільнення від сплати прибуткового податку.

Слід забезпечити єдність норм податкового режиму та господарського законодавства в цілому для всіх суб'єктів підприємницької діяльності, незалежно від країни походження капіталу та форми їх організації. Виконання цієї вимоги, по-перше, відповідає загальноприйнятим нормам і підходам до побудови сприятливого інвестиційного клімату, по-друге, встановлює рівні умови для національних та іноземних інвестицій, що дозволить заохочувати реінвестування доходів українських підприємств на території держави, по-третє, відповідає вимогам міжнародних валютно-фінансових організацій, висунутих як умова надання фінансової допомоги Україні.

Розвиток туристично-рекреаційного комплексу повинен керуватись з єдиного центру, який має організувати та координувати роботу у заданому напрямку, здійснювати моніторинг основних соціально-економічних процесів, гнучко та адекватно зовнішній ситуації змінювати економіко-правовий режим підприємницької діяльності, узгоджувати програми розвитку ТРК та всього господарського комплексу області.

2.15. Для спеціально визначеного кола суб'єктів підприємницької діяльності ТРК можуть діяти спеціальні умови митного оподаткування, а саме:

а) в разі ввезення товарів¹ та інших предметів з-за меж митної території України на територію Чернівецької області ввізне мито не повинно справлятися, податок на добавлену вартість і акцизний збір мають справлятися відповідно до законодавства України за правилами імпорту товарів;

б) в разі ввезення товарів¹ та інших предметів на митну територію України з території Чернівецької області, які попередньо були ввезені з-за меж митної території України на територію області, повинно справлятися ввізне мито. Податок на добавлену вартість і акцизний збір з цих товарів та інших предметів мають справлятися відповідно до чинного законодавства України;

в) в разі ввезення товарів та інших предметів виробництва спеціально визначеного кола підприємства ТРК та обслуговуючих ТРК Чернівецької області на митну територію України з території Чернівецької області податок на добавлену вартість і акцизний збір мають справлятися відповідно до законодавства України. Ввізне мито з цих товарів та інших предметів не повинно сплачуватись;

¹Крім підакцизних товарів

г) в разі вивезення товарів та інших предметів виробництва підприємств, розташованих на території Чернівецької області, які отримали особливий статус, з території області за межі митної території України вивізне мито справляється не повинно. Податок на додану вартість та акцизний збір з цих товарів та інших предметів мають справлятися відповідно до законодавства України за правилами експорту;

д) в разі вивезення товарів та інших предметів з митної території України на територію Чернівецької області вивізне мито не справляється, податок на додану вартість і акцизний збір справляються відповідно до чинного законодавства України;

е) в разі вивезення товарів та інших предметів з території Чернівецької області за межі митної території України, які були попередньо ввезені з митної території України, вивізне мито повинно справлятися. Податок на додану вартість і акцизний збір з цих товарів та інших предметів справляються відповідно до чинного законодавства за правилами експорту.

Дія викладених вище норм не повинна поширюватись на товарообмінні (бартерні) операції та операції з давальницькою сировиною, а також на зовнішньоекономічні операції підприємств, що не отримали особливий статус в рамках програми розвитку ТРК.

Митний контроль за переміщенням товарів та інших предметів на територію Чернівецької області повинен забезпечувати дотримання державними органами, підприємствами, установами, організаціями та їх службовими особами, а також громадянами порядку переміщення товарів та інших предметів через митний кордон України.

Митне оформлення та оплата митних зборів щодо товарів та інших предметів, які переміщуються через митний кордон, має здійснюватися відповідно до чинного законодавства. Митні збори за перебування товарів та інших предметів, що належать суб'єктам ТРК, підмитним контролем на території Чернівецької області не нараховуються і не справляються.

Імпорт товарів для потреб власного виробництва та експорт продукції власного виробництва не підлягає ліцензуванню та квотуванню, якщо інше не встановлено міжнародними договорами України. Такий експорт та імпорт товарів, що проводиться за спеціальним режимом, повинен здійснюватися відповідно до чинного законодавства України.

Запропонована модель організації сприяння розвитку ТРК Чернівецької області за ключовими ознаками співпадає з режимом та порядком організації спеціальних економічних зон, тобто відповідає визначенню ВЕЗ як частини території України, на якій встановлюється

і діє спеціальний (пільговий податковий, валютно-фінансовий, митний) правовий режим економічної діяльності національних та іноземних юридичних і фізичних осіб.

Обмежене коло спеціально визначених суб'єктів підприємницької діяльності в разі створення зони буде мати назву суб'єктів економічної діяльності спеціальної економічної зони (суб'єктів СЕЗ), а умови та правила отримання такого статусу визначатимуться відповідним документом про створення спеціальної економічної зони туристично-рекреаційного типу (СЕЗ "Буковина") та спеціальним Положенням, затвердженим органом управління ВЕЗ.

2.16. В роботі дається оцінка варіантів розвитку ТРК за умов збереження існуючих тенденцій, сучасного економіко-правового режиму та прогнозу його розвитку після набуття статусу спеціальної економічної зони. Акцент робиться на оцінці витрат на створення відповідної інфраструктури, обґрунтуванні ресурсних потреб СЕЗ та можливостей її забезпечення, а також на прогнозі результативності та соціально-економічної ефективності створення і функціонування СЕЗ.

Прогноз розвитку ТРК при існуючих умовах здійснюється за "оптимістичним" і "песимістичним" варіантами, які базуються на моделях соціально-економічного розвитку України, її регіонів та прогнозу економічного і соціального розвитку України на 1996-2000 роки, розроблених НДЕІ Мінекономіки України.

В основу цих моделей закладені прогнозні макроекономічні показники на період до 2010 року та закономірності динаміки окремих показників, а також звітні дані за 1985-/90 — 1995 рр.

На базі цих даних визначаються перспективні показники діяльності туристично-рекреаційного комплексу України та Чернівецької області на період до 2010 р., для чого використовуються економетричні моделі (табл. 4-6).

В прогнозах розрахунках "песимістичного" варіанту враховувалось, що реальні доходи населення залежать безпосередньо від розмірів ВСП-коефіцієнт кореляції $R_1=0,855$ (табл. 4-6).

Відповідно, платні послуги населення визначаються обсягами реальних доходів через коефіцієнт кореляції $R_2=0,714$, а туристично-рекреаційні та санаторно-курортні послуги — через платні послуги з відповідним рівнем залежності $R_3=0,899$; $R_4=0,882$ і $R_5=0,542$. В результаті отримано дані щодо перспектив розвитку ТРК Чернівецької області (табл. 7). Ця модель будується в умовах обмежених інвестиційних ресурсів і не може орієнтуватись на розширене відтворення суспільного виробництва.

“Оптимістичний варіант” передбачає припинення обвального падіння виробництва та поступову господарську стабілізацію у найближчі роки. На цьому фоні можна прогнозувати розгортання процесів відновлення виробництва у більшості галузей народного господарства, збільшення реальних доходів населення і, відповідно, зрушення в частині туристично-рекреаційного обслуговування. Співвідношення основних показників соціально-економічного розвитку, приведені в табл. 8, дозволяє зробити висновок про формування внутрішніх передумов саморозвитку виробництва та розширеного відновлення його матеріальної бази.

Проте не можна встановити принципової відмінності у характері змін загальноєкономічних показників розвитку Чернівецької області згідно з “оптимістичним” і “песимістичним” варіантами. Так, відносно 1995 р. валовий суспільний продукт, реальні доходи, платні послуги населенню та рекреаційні послуги у 2000 р. по обох варіантах мають в основному позитивні значення. Лише відносно 1994 р. названі показники по “оптимістичному” варіанту тільки позитивні, а по “песимістичному” — негативні. Але перевищення обсягів середньодушового споживання рекреаційних послуг 1994 р. по “оптимістичному” варіанту у 2000 р. на 2,4 % не можна вважати “нормальним”, оскільки відносно 1990 р. воно буде складати тільки 25,9 % і не задовільнятиме реальних потреб.

Постає проблема пошуку такої моделі, за якої основні прогнозні показники розвитку ТРК переважали б “песимістичний” та “оптимістичний” варіанти, забезпечувався б пріоритетний розвиток ТРК та ефективне використання ПРП області. Для обґрунтування доцільності реалізації запропонованого спеціального режиму діяльності підприємств ТРК, а також визначення перспектив його розвитку було проведено відповідні розрахунки. Побудовано прогнозну модель розвитку суб’єктів підприємництва, діючих в сфері ТРК, визначені основні параметри, тенденції їх динаміки в міру становлення вільної економічної зони туристично-рекреаційного типу.

Обсяг імовірних інвестицій в об’єкти ТРК визначався з урахуванням:

— додаткової частки прибутку вже діючих підприємств ТРК, спрямовані на реінвестиції в результаті впливу норм спеціального податкового режиму по звільненню від сплати податку на прибуток (доход) коштів, витрачених безпосередньо на розвиток і розширення виробництва;

— масштабів умовно вільних (не залучених у поточному часі в легальний господарський обіг) капіталів юридичних і фізичних осіб України;

— попередньо визначених у двосторонніх домовленостях і підписаних протоколах про наміри та співробітництво об'єктів зарубіжних інвестицій.

Динаміка притоку сукупних інвестицій, структура їх джерел та об'єкти інвестування визначались згідно із загальними закономірностями заповнення “внутрішнього” простору СЕЗ та встановленою послідовністю найбільш ефективного освоєння наявного потенціалу природно-ресурсної бази.

Передбачається, що сукупні підприємницькі інвестиції в об'єкти ТРК до 2005 р. становитимуть 25,9 млн. гривень.

За прогнозом, у перші 2-3 роки інвестування здійснюватиметься переважно за рахунок коштів суб'єктів підприємництва України, в тому числі вже діючих в регіоні підприємств ТРК та інвестицій, спрямованих з інших регіонів і сфер діяльності.

У подальшому, за умов стабілізації економічної ситуації та успішного розвитку СЕЗ, частка прямих і позичкових іноземних капіталовкладень зростатиме: у 2001-2005 рр. питома вага іноземних інвестицій складатиме 83,1 %, а в сукупності за 10-річний період існування зони — 78,8 %.

Основні показники діяльності суб'єктів ТРК визначались з урахуванням ступеня їх залежності від таких факторів, як: послідовність інвестування; етапність та рівень освоєння капіталовкладень; відстрочка (Lag) окупності; нерівномірність дії “ефекту впливу” СЕЗ; динаміка розвитку регіональної економіки та господарства країни в цілому.

Часова прив'язка прогнозних даних розвитку ТРК здійснювалась за умовно визначеними етапами становлення СЕЗ, а саме:

— передінвестиційний етап, на якому здійснюються: розробка ідеї про заснування СЕЗ, аналіз можливостей, підготовка проекту, прогноз результатів та загальна оцінка доцільності створення і функціонування конкретної спеціальної економічної зони та розробка загального механізму діяльності СЕЗ (принципи побудови, структура), а також обґрунтування та розробка окремих режимів СЕЗ тощо;

— етап інфраструктурного облаштування та інформаційного забезпечення СЕЗ охоплює період часу, який необхідний для надання їй стандартизованих характеристик (технічне забезпечення, об'єкти нерухомості, соціально-виробнича інфраструктура і т. п.). Він поєднує інвестиційні дії всіх учасників процесу, в тому числі держави та місцевих органів влади, органів управління і господарського розвитку СЕЗ по забезпеченню умов для нормального функціонування зони та привабливих для потенційних суб'єктів СЕЗ. Сюди відносяться також дії з аналізу конкурентноспроможності нової СЕЗ в існуючій системі аналогічних закордонних зон;

дослідження ринків збуту, послуг і продукції; виявлення потенційних партнерів, інвесторів, реклама тощо;

— етап залучення інвестицій та заповнення внутрішнього економічного простору СЕЗ;

— етап безпосереднього функціонування СЕЗ.

Розрахунки основних соціально-економічних показників та прогноз розвитку ТРК області безпосередньо залежатимуть від реалізації двох наступних ключових етапів: залучення інвестицій і власне функціонування СЕЗ.

Передбачається, що етап залучення інвестицій та заповнення внутрішнього простору СЕЗ займе період 1997-2005 рр., причому інтенсивність притоку інвестицій буде нерівномірною, і збільшуватиметься по мірі набуття досвіду функціонування спеціальної зони та отримання позитивних господарських результатів. Враховується, що середній термін капітального будівництва та переобладнання існуючих основних фондів об'єктів ТРК коливатиметься в межах 9-18 місяців.

Етап безпосереднього функціонування СЕЗ розпочнеться з фактичного вводу в дію вказаних основних фондів, після проходження "піку" капіталовкладень — 2001 р., утворюється в 2004-2005 рр. і продовжується протягом терміну ефективної експлуатації (не менше терміну окупності — 25-29 років).

Показники додатково створених робочих місць, ємності підприємств ТРК, обсягів виробничої програми та економічних результатів діяльності розраховувались на основі відповідних нормативів витрат створення усередненого робочого місця в сфері лікування і туристичного обслуговування; сукупної вартості основних і оборотних коштів на створення 1 місця для лікування та відпочинку, "нормальної" окупності інвестицій тощо.

В результаті, за прогнозними розрахунками, в туристично-рекреаційному комплексі Чернівецької області за умов впровадження спеціального економіко-правового режиму СЕЗ до 2005 р. буде створено 1066 робочих місць; ємність ТРК по обслуговуванню відпочиваючих збільшиться на 7109 місць одночасного прийому туристів і рекреантів (табл. 9). Тобто, збільшення названих показників відносно фактичного рівня 1994/1995 рр. становитиме, відповідно, 73 % та 2,14 раза.

Це безпосередньо позначиться на загальноекономічних показниках ефективності об'єктів ТРК. Так, вартість наданих послуг лікування, оздоровлення та відпочинку, розрахованих тільки стосовно додаткового притоку підприємницьких інвестицій становитиме за період 1997 — 2005 рр. 5,09 млн. грн., а додатково отриманий прибуток — 0,74 млн. гривень.

2.17. Перспективи виходу регіонального туризму на світовий туристичний ринок визначатимуться двома основними чинниками: забезпеченням комплексного підходу до розвитку території та ефективністю державної регіональної політики. Інструментом реалізації останньої має виступати Державна програма соціально-економічного розвитку Карпатського регіону, яка повинна практично реалізувати ідею забезпечення соціально-економічного прогресу території через державну підтримку пріоритетних секторів регіональної економіки і, в першу чергу, рекреації. Ключовим структурним елементом Державної програми є підпрограма “Розвиток рекреаційної індустрії”, в розробці якої автор приймав участь. Основна мета підпрограми — створення сприятливого організаційно-економічного, соціального та екологічного середовища для розвитку рекреаційної індустрії та формування ринку конкурентноспроможних рекреаційних послуг на основі ефективного використання природно-ресурсного та історико-культурного потенціалу регіону.

Оскільки прспективний розвиток рекреації в регіоні безпосередньо пов'язаний з соціально-економічними перетвореннями в інших сферах господарювання, цю підпрограму не можна розглядати ізольовано, а тільки в контексті всієї Державної програми. Але економічна ситуація в державі, на жаль, не дозволяє забезпечити фінансування програми в повному обсязі. Швидше всього вона буде реалізуватись за селективним принципом. Отже, стоїть проблема вибору пріоритетних напрямків і проєктів в рамках підпрограми “Розвиток рекреаційної індустрії”.

На наш погляд, найбільш реально і доцільно протягом найближчих років всю роботу в рамках реалізації підпрограми зосередити по кількох генеральних лініях.

- I. Створення сприятливого організаційного, економічного та правового середовища функціонування рекреаційної сфери
- II. Реконструкція та модернізація наявної матеріально-технічної бази рекреаційної індустрії
- III. Нове будівництво і реалізація престижних проєктів

Критеріями вибору пріоритетних заходів при формуванні підпрограмами були:

1. соціальна значимість для території (додаткові робочі місця, поліпшення умов проживання людей, облаштування території і т. п.);
2. швидка окупність об'єктів після їх реконструкції за рахунок збільшення обсягу послуг і поліпшення їх якості;
3. медична необхідність (лікування та оздоровлення населення в

зкладах, що не мають аналогії в державі, оздоровлення потерпілих внаслідок Чорнобильської аварії);

4. гарантії валютних надходжень (після реконструкції об'єкту гарантується стабільний протягом певного періоду контингент іноземних рекреантів або експорт товарів чи послуг і т. п.);

5. можливості фінансового забезпечення (оскільки на державні кошти надії невеликі, то основний тягар ляже на місцеві бюджети і власні кошти підприємств).

Попередні розрахунки показують, що в разі реалізації підпрограми: буде проведена реконструкція діючої матеріальної бази, збудовано 26 нових рекреаційних об'єктів, кількість місць в санаторно-курортних, туристичних і відпочинкових установах збільшиться на 13 тис. і становитиме більше 95 тис. місць. Це дасть можливість збільшити щорічний контингент відпочиваючих в регіоні в 2,8 — 3 рази;

за рахунок збільшення потужностей рекреаційних об'єктів додатково буде зайнято 5756 чоловік, а з врахуванням всіх обслуговуючих галузей — біля 70 тис. чоловік.

Реалізація перелічених заходів підносить роль туризму в забезпеченні соціально-економічного прогресу регіону, який є важливим елементом загальної стратегії розвитку держави. Зокрема зовнішньої:

як один з напрямків участі країни в міжнародному поділі праці;

як фактор розвитку зовнішньої торгівлі (експорту — виїзний туризм, імпорту — в'їзний туризм);

як один із засобів, що формує імідж держави у фінансових та політичних колах світу.

Внутрішньої;

як значне джерело валютних надходжень та засіб вирівнювання платіжного балансу держави;

як фактор прискорення інвестиційного процесу майже у всіх галузях регіональної економіки;

як засіб здійснення структурних зрушень в господарстві регіону на основі появи на ринку конкурентноспроможної продукції та послуг;

як основа для залучення в господарський обіг так званих індіферентних ресурсів (сонячне тепло, пляжі, історико-культурні пам'ятки та ін.);

як засіб пом'якшення соціальної напруги в суспільстві за рахунок розширення ринку робочих місць.

Таблиця 4

*Динаміка основних макроекономічних показників України
за період 1990-2000 рр. (песимістичний варіант)*

Показники/Роки	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2005	2010
Валовий суспільний продукт													
- в цінах 1994 р., млрд. грн.	34,86	34,04	31,66	28,73	22,95	19,56	18,85	19,10	19,82	20,85	22,25	27,08	32,93
- у % до попереднього року	97,6	92,5	89,8	92,1	74,8	85,2	96,4	101,4	103,7	105,2	106,7	...	
Реальні доходи населення													
- в цінах 1994 р., млрд. грн.	8,94	8,72	7,95	7,05	6,39	5,47	5,35	5,48	5,74	6,11	6,57	8,12	10,1
- у % до попереднього року	97,5	97,6	91,2	88,6	90,6	85,9	97,8	102,4	104,9	106,4	107,6	123,6	124,1
Платні послуги населенню													
- млн. грн.	744	689	626	580	562	410	401	411	459	489	526	655	819
- у % до попереднього року	98	92	90	92	96,7	76,6	97,8	102,5	111,7	106,5	107,6	124,5	125
Рекреаційні послуги, млн. грн.	431,4	318,5	235,9	142,1	93,7	68,7	61,5	63,8	66,8	70,1	74,4	93,7	119
в т. ч. туристично-екскурсійні													
- млн. грн.	84,01	63,9	46,2	27,5	17,8	12,8	11,3	11,6	12,3	13	13,9	17,5	21,9
- у % до попереднього року	80,2	76,1	72,3	59,6	64,4	72,2	88,5	102,3	105,6	106,1	106,7	126,1	125,3
санаторно-курортні													
- млн. грн.	347,4	254,6	189,7	114,6	76	55,9	50,2	52,2	54,5	57,1	60,5	76,2	97,1
- у % до попереднього року	79,1	73,3	74,5	60,4	66,3	73,6	89,9	103,9	104,5	104,7	106	125,9	127,4

Таблиця 5

*Динаміка основних макроекономічних показників України
за період 1990-2000 рр. (оптимістичний варіант)*

Показники/Роки	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2005	2010
Валовий суспільний продукт													
- в цінах 1994 р., млрд. грн.	34,9	34	31,7	28,7	23	21	20,6	21,2	22,3	23,8	25,9	33	42,2
- у % до попереднього року	97,6	92,5	89,8	92,1	85,2	91,5	98	103	105	107	109,6	...	...
Реальні доходи населення													
- в цінах 1994 р., млрд. грн.	8,94	8,72	7,95	7,05	6,39	5,7	5,74	5,91	6,26	6,73	7,45	8,91	11,8
- у % до попереднього року	97,5	97,6	91,2	88,6	90,6	89,3	100,7	102,9	105,9	107,5	110,7	119,6	132,5
Платні послуги населенню													
- млн. грн.	744	689	626	580	562	456	460	473	563	606	670	784	1062
- у % до попереднього року	98	92	90	92	96,7	81,1	100,9	102,8	119	107,6	110,6	117	135,5
Рекреаційні послуги, млн. грн.	431,4	318,5	235,9	142,1	93,7	76,2	76,8	79	94,8	103	113,9	133,3	185,9
в т. ч.													
туристично-екскурсійні													
- млн. грн.	84	63,9	46,2	27,6	17,7	13,7	14,6	15	19,1	20,6	22,8	27,7	38,7
- у % до попереднього року	80,2	76,1	72,3	59,6	64,4	77,2	106,5	102,8	127,5	107,6	110,6	121,4	139,8
санаторно-курортні													
- млн. грн.	347,4	254,6	189,7	114,6	76	62,5	62,2	64	75,7	82,4	91,1	105,6	147,2
- у % до попереднього року	79,1	73,3	74,5	60,4	66,3	82,2	99,6	102,8	118,3	108,9	110,6	115,9	139,4

Таблиця 6

Прогноз динаміки основних макроекономічних показників і показників розвитку рекреаційного комплексу Чернівецької області на період до 2010 р.

(в методології цін 1994 р.)

Назва показників	"Оптимістичний" варіант розвитку						"Песимістичний" варіант розвитку					
	2000 р.	2005 р.	2010 р.	2005 р. у % до 2000 р.	2010 у % до		2000 р.	2005 р.	2010 р.	2005 р. у % до 2000 р.	2010 у % до	
					2005 р.	2000 р.					2005 р.	2000 р.
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
1. Валовий суспільний продукт, млн. грн.	313	393	496	125,6	126,2	158,5	269	329	405	122,3	123,1	150,6
2. Реальні доходи населення, млн. грн.	90	109	137	121,1	125,7	152,2	79	97	113	122,8	118,6	145,6
3. Платні послуги населенню, млн. грн.	8,1	9,8	12,2	121	124,5	150,6	6,4	7,5	9,1	117,2	121,3	142,2
4. Рекреаційні послуги населенню, тис. грн.	476	588	748	123,5	127,2	157,1	371	452	550	121,8	121,7	148,2
в т. ч.												
туристично-рекреаційні, тис. грн.	320	400	509	125	127,3	159,1	247	304	369	123,1	121,4	149,4
санаторно-курортні, тис. грн.	156	188	234	120,5	124,5	150	124	148	181	119,4	122,3	146,0

Таблиця 7

Динаміка показників розвитку народного господарства Чернівецької області

(в методології цін 1996 р.)

Показники	Одиниця виміру	1994 р.	1995 р.	1996 р.	1997 р.	1998 р.	1999 р.	2000 р.	2000 р. у % до 1995/94 рр.
Песимістичний варіант									
1. Валовий суспільний продукт	індекс	0,79	0,85	0,96	1,01	1,04	1,05	1,07	
	млн. грн.	487,5	414,4	397,8	401,8	417,8	438,7	469,5	113,3/ 96,3
2. Реальні доходи населення	індекс	0,9	0,87	0,98	1,02	1,05	1,06	1,08	
	млн. грн.	135,3	117,7	115,4	117,7	123,6	131	141,5	120,2/ 104,7
3. Платні послуги населенню	індекс	0,59	0,72	0,96	1,04	1,12	1,05	1,08	
	млн. грн.	12	8,6	8,3	8,6	9,7	10,1	11	127,4/ 91,7
4. Рекреаційні послуги	індекс	0,72	0,7	0,96	1,01	1,04	1,06	1,05	
	млн. грн.	818,4	572,8	550	555,5	577,7	612,3	643	112,3/ 78,57
в т. ч.: туристично-екскурсійні	індекс	0,72	0,69	0,97	1	1,05	1,05	1,06	
	млн. грн.	554,4	382,5	371,1	371,1	389,6	409,1	433,6	113,4/ 78,2
санаторно-курортні	індекс	0,72	0,71	0,94	1,06	1,03	1,07	1,05	
	млн. грн.	264	190,3	178,9	184,4	188,1	203,2	209,4	110,0/ 79,3

Таблиця 8

Динаміка показників розвитку народного господарства Чернівецької області

(в методології цін 1996 р.)

Показники	Одиниця виміру	1994 р.	1995 р.	1996 р.	1997 р.	1998 р.	1999 р.	2000 р.	2000 р. у % до 1995/94 рр.
Оптимістичний варіант									
1. Валовий суспільний продукт	індекс	0,79	0,91	0,98	1,03	1,05	1,07	1,09	
	млн. грн.	487,5*	443,6	434,8	447,8	470,2	503,1	548,4	123,6/ 112,5
2. Реальні доходи населення	індекс	0,9	0,89	1,01	1,03	1,04	1,08	1,11	
	млн. грн.	135,5	120,6	121,8	125,5	130,5	140,9	156,4	129,7/ 115,4
3. Платні послуги населенню	індекс	0,59	0,81	1,02	1,07	1,12	1,09	1,11	
	млн. грн.	12	9,7	9,9	10,6	11,9	13	14,4	148,5/ 120
4. Рекреаційні послуги	індекс	0,72	0,84	1,01	1,03	1,04	1,06	1,07	
	млн. грн.	818,4	687,5	694,3	715,2	743,8	788,4	843,6	122,7/ 103,1
в т. ч.: туристично-екскурсійні	індекс	0,72	0,79	0,99	1,03	1,05	1,08	1,07	
	млн. грн.	554,4	438	433,6	446,6	468,9	506,4	562,1	128,3/ 101,4
санаторно-курортні	індекс	0,72	0,94	1,06	0,99	1,05	1,03	1,05	
	млн. грн.	264	249,5	260,7	268,6	274,9	282	301,5	180,8/ 114,2

Таблиця 9

Динаміка показників розвитку ТРК Чернівецької області в умовах функціонування СЕЗ

Показники/Роки	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	1997-2004
1. Обсяги прямих інвестицій, млн.грн.	—	0,04	0,59	2	3,8	6,8	6,43	4,43	0,9	24,5
в т.ч.: а) національні, млн.грн.	—	0,04	0,29	0,92	0,99	1,1	0,63	0,54	0,12	4,6
б) іноземні, млн.грн.	—	—	0,3	1,09	2,82	5,7	5,8	3,9	0,77	19,8
2. Кількість додатково створених місць для лікування та оздоровлення	—	10	178	747	1827	3762	5594	6854	7109	...
3. Додаткова кількість робочих місць	—	2	27	112	274	564	839	1028	1066	...
4. Вартість додатково наданих рекреаційних послуг, млн.грн.	—	0,001	0,018	0,075	0,18	0,93	1,16	1,32	1,61	5,02
5. Додатковий чистий прибуток підприємств ТРК, тис.грн.	—	—	0,5	2,3	5,6	120	165	206	243	739,4

3. ПЕРЕЛІК ПУБЛІКАЦІЙ, В ЯКИХ ВІДОБРАЖЕНІ ОСНОВНІ РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕНЬ

Монографії і брошури:

- 3.1. Виробничі об'єднання: досвід і перспективи. — Ужгород. “Карпати”. 1980.-4,4 д. а.
- 3.2. Управління виробничими об'єднаннями. — К. “Знання”. 1981.-2,71 д. а.
- 3.3. Управління розвитком об'єднань (Організаційно-економічний аспект). - К., УкрНДІНТІДержплану УРСР. 1982. — 1,2 д. а.
- 3.4. Територіальна система управління ефективністю. — Ужгород. “Карпати”. 1983. — 7,84 д. а.
- 3.5. Регіональне управління економікою. -К., “Знання”. 1984. — 2,82 д. а.
- 3.6. Територіальні фактори прискорення. — Ужгород. “Карпати”. 1987. — 12,3 д. а.
- 3.7. Соціальна інфраструктура Карпатського регіону: пошуки перспектив розвитку. НАН України. Інститут регіональних досліджень. — Чернівці. “Прут”. 1995. — 4,77 д. а. (співавтори У. Я. Садова і Л. Т. Шевчук).
- 3.8. Рекреаційна політика в Карпатському регіоні: принципи формування, шляхи реалізації. НАН України. Інститут регіональних досліджень. — Чернівці. “Прут”. 1995. — 4,3 д. а. (співавтори В. С. Кравців, М. М. Габрель, М. В. Копач).
- 3.9. Регіональна політика розвитку туризму (методологія формування, механізми реалізації) НАН України. Інститут регіональних досліджень. — Чернівці. “Прут”. 1995. — 7,88 д. а.
- 3.10. Методичні вказівки з курсу “Основи економічної теорії”. — Чернівці. “Прут”. 1996 — 4,62 д. а. (співавтори В. С. Іфтемчук, І. П. Одинський).
- 3.11. Регіональна політика розвитку туризму (методологія формування, механізм реалізації). НАН України. Інститут регіональних досліджень. — Чернівці. “Прут”. 1996 — 18,08 д. а.
- 3.12. Соціально-економічні та організаційно-правові засади створення вільної туристичної зони на території Чернівецької області. (Деп. 20.09.96, № 1841 — УК 96. Бібліографічний вказівник “Депонированные научные работы” ИНИОН РАН, 1997 р., № 121 р., б/о 31.01.97)- 7 д. а. (співавтори В. І. Пила, О. С. Чмир).

Статті у наукових збірках і журналах:

- 3.13. Прогресивні форми організації суспільного виробництва. Розділ в монографії "Повышение эффективности общественного труда". -К. "Наукова думка". 1986. — 0,8 д. а.
- 3.14. Дослідження проблем розвитку продовольчого комплексу міста. — "Економіка радянської України". 1988. № 11 — 0,3 д. а. (співавтори П. Борщевський, Є. Шмаглій).
- 3.15. Економічні важелі і правові гарантії. — "Хозяйство и право". М. "Экономика". 1989. № 6. — 0,5 д. а. (співавтор М. Б. Казаіс).
- 3.16. Використання туристичних і рекреаційних ресурсів в області в умовах ВЕЗ. Наукова доповідь на науково-практичній конференції "Механізми управління у вільних економічних зонах". — Чернівці. ЧДУ. 1993. — 0,3 д. а.
- 3.17. Екологія і туризм. Наукова доповідь на міжнародній конференції. — Чернівці. ЧДУ. 1993. — 0,3 д. а.
- 3.18. Організаційно-економічні важелі розвитку туризму в Україні. Наукова доповідь на науково-практичній конференції "Проблеми розвитку туризму в Україні і завдання відновлення історичної пам'яті народу засобами туризму". — Київ-Косів. Український інститут туризму. 1994. — 0,4 д. а.
- 3.19. Наша ідеологія — ефективна економіка. — "Буковинський журнал". 1994. ч. 3-4. — 1,0 д. а.
- 3.20. Культура та її територіальна організація в системі відтворення соціально-трудового потенціалу. Наукове видання "Соціально-трудовий потенціал: теорія і практика". К., "Наукова думка". 1994. (співавтори У. Я. Садова і Л. Т. Шевчук). — 0,5 д. а.
- 3.21. Регіональна політика, методи її реалізації. — Наукове видання "Проблеми економічної політики у вільних економічних зонах". Чернівці. ЧДУ. 1995. — 0,5 д. а. (співавтор М. І. Долішній).
- 3.22. Щодо концепції розвитку міжнародного туризму в регіоні. — Наукове видання "Проблеми економічної політики у вільних економічних зонах". Чернівці. ЧДУ. 1995. — 0,2 д. а. (співавтор О. М. Савченко).
- 3.23. Організація міжнародного туризму у вільних економічних зонах. — Наукове видання "Проблема економічної політики у вільних економічних зонах". Чернівці. ЧДУ. 1995. — 0,2 д. а. (співавтор Ю. О. Карягін).

- 3.24. Організаційно-економічні важелі розвитку туризму в Україні. — Щорічний збірник наукових праць. Український інститут туризму. Київ. 1995. — 0,6 д. а.
- 3.25. Екологічний центр з управління та технологій ЕСАТ як перехідна структура у створенні високоефективної ВЕЗ. — Наукові доповіді конференції. Чернівці. ЧДУ. 1996. — 0,3 д. а. (співавтори З. С. Бройде, А. В. Ротар).
- 3.26. Проблеми відтворення населення українських Карпат і міжнародний моніторинг факторів деморозвитку регіону. Наукові доповіді міжнародної науково-практичної конференції «Демографічна ситуація в Карпатському регіоні: реальність, проблеми, прогнози на ХХІ століття». Київ—Чернівці. ЧДУ. 1996. — 0,3 д. а. (співавтор У. Я. Садова).
- 3.27. Менеджмент в інвестиційній діяльності та шляхи піднесення його ролі. — Наукові доповіді міжнародної науково-практичної конференції «Інвестиційна діяльність в Україні: проблеми розвитку та регулювання». Чернівці. ЧДУ. 1997. — 0,5 д. а.
- 3.28. Зовнішньоекономічна діяльність та іноземні інвестиції як чинник стабілізації: регіональний аспект. — «Регіональна економіка». № 1. 1997. — 0,4 д. а.

Підписано до друку 19.05.97 р. Зам. 7027. Тир. 100 прим.
Чернівецька обласна друкарня. 274018, м. Чернівці, вул. Головна, 200.

432580

